

CİLO VE NEMRUT DAĞLARI İLE HAKKÂRİ VE VAN GÖLÜ ÇEVRELERİNDE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI

Dr. REŞAT İZBIRAK

Coğrafya Doçenti

Yurdumuzun en az tanınmış köşelerinden olan Nemrut dağı volkanik arazisi ile Cilo sıradağlarında ve Hakkâri çevresiyle Van gölü etrafında bu yaz, coğrafya araştırmaları yapmak, bu gezi arasında Bitlis vadisini de yakından tanımak mümkün oldu. 21 Ağustostan 18 Eylül'e kadar bir aya yakın süren ve her gezi gününden gerçekten faydalanılarak zamanın verimli olmasına çalışılan bu araştırmalar sırasında, dolaşılan ve gözlenen yerlerin fizik, beşerî ve iktisadî coğrafya durumunun yerinde incelenmesine çalışıldı.

Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Dağcılık Federasyonunun 1945 yılı çalışma programı arasında tertiplelediği "Cilo dağlarına çıkış," işine ek olarak Nemrut dağında, Hakkâri ve Van gölü çevresinde, Bitlis vadisinde de yapılan coğrafya gezileri, gerçekten verimli oldu. Bu gezi, memleketin güç ulaşılan bir köşesinde ve çıkılması gerçekten güç dağlarında, gittikçe gelişen ve sayıları artan Türk dağcılığıyla yurt coğrafyasını tanıtmak için çalışan coğrafyacılarımızın elbirliğiyle yaptıkları ve ileride sayısını arttıracakları ilk gezi oldu. Böylece, uzun zamandanberi İsviçre, Fransa, Almanya gibi memleketlerde yapıldığı gibi, bizde de dağcılarla coğrafyacıların birlikte başardıkları verimli gezilerin yapılmasına başlanmış oldu.

Çok tenha ve sarp yerlerle, derin vadileri geçerek, binlerce metre yükseklikteki dağ sivrilerini aşarak yapılması ancak mümkün olan bu gibi gezilere özel tertiplerle çıkmak, her türlü teçizatı, uzun zaman yetecek yiyecek maddelerini önceden hazırlamak gerekmektedir. Bu sebeple, bu yorucu ve başarılması gerçekten güç geziye başlamadan önce, gerek dağcılıkta kullanılacak eşyaları, gerekse bir ay yetecek kadar ve bozulmayacak gıdalardan olmak üzere erzakımızı birlikte aldık. Eşyalarımız arasında her birimizin, buzullar üzerinde yürümek için birer kazması ve birer çift buz nalçası, çivili pabuç, kayalara tırmanmak için lâstik ayakkabılarımız, soğuktan ve rüzgârdan korunmak için eldiven ve rüzgâr ceketimiz, dimdik kayalara tırmanmak için uzunluğu 25-30 metreyi bulan iplerimiz vardı. Herbirinde ikişer kişi yatan çadırlarımız, geceleri içine girilip yatılacak torba biçinde yataklarımız bulunuyordu. Gerçekten uzun, çetin ve mücadeleli

çıkışlarla sarp kayalıklara tırmanmak, birkaç metre genişliğinde ve 10-15 metre derinliğinde buzul çatlaklarını geçmek, gece ve gündüz sabah ve akşam büyük ayrılıklar gösteren hava değişmelerine karşı tedbirler almak, ayı, kurt gibi yabani ve yırtıcı hayvanlara karşı korunmak ancak dağcılık bilgilerine ve böyle tehlikeli ve güç yerlerde cesaretle dolaşabilecek dağcı enerjisi ve gözü pekliğine sahip olmakla mümkündür. Bu gibi gezilerde haftalarca yatak yüzü-görmemeksizin, kuru topraklar üzerinde geceleri geçirmek ve ertesi sabah erkenden akşamın geç vakitlerine kadar, çok vakit aç kalmayı veya sadece kuru ekmekle günü geçirmeyi göze alarak, en güç ve yorucu şartlar altında gezmek, coğrafya araştırmaları yapmak üzere, tam bir enerji ile yola çıkmak gerekmektedir. Gecelerin soğuğu, gündüzlerin sıcaklığı, çok kısa bir zaman içinde, bir iki gün içinde, dudakların ve yüzün çatlamasına, yaırılmasına ve bundan sonra da derinin kavlamasına sebep oluyor. İşte bütün bu güçlükleri yenmek dağcılık bilgi ve tecrübelerine sahip olmakla mümkün olur. Dağcılık tekniğini gerçekten temelli olarak bilen kafile başkanımız Asım Kurt, gerektiği yerlerde veya daha önce yapılacak işleri tatbikiyle gösteriyor, kazmaların nerede ve ne yolda kullanılacağını, buz nalçalarının kullanım şekillerini tırmanma ve inme iplerinin nasıl bağlanıp vücuda takıldığını... ilâh bütün incelikleriyle açıklıyordu. Aramızda, dağcılığa gerçekten meraklı bir hekim arkadaşımızın da bulunuşu, bizlerin tehlikeli işlere atılmak ve güç işleri başarmak yolundaki güvenimizi artırıyor, manevi kuvvetimizi yükseltiyordu.

Bundan başka, bu gibi uzak ve sarp yerlerde yapılacak gezilerin bir iki kişi tarafından yapılması hem güç hattâ imkânsız, hem de bir çok bakımlardan tehlikeli olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple, geziye iştirak eden altı arkadaşımızdan başka, katırcı ve jandarmalarla birlikte sayımız 13 ü buluyordu. Gezi yapılan bölgenin coğrafya incelemelerinin plânlaştırılması işi bize bırakıldı. Gezi bölgesinde dolaştığımız yerlerde jeoloji ve jeomorfoloji gözlemleri yapmağa, hidroğrafya ve bitki örtüsünü müşahede etmeğe, çeşitli yerleşme ve ekonomi bakımından faydalanma taraflarını incelemeğe çalıştık. Bu zaman içinde gerek yer şekilleri ve gerekse beşerî ve ekonomi coğrafya olaylarını daha önceden hazırladığımız haritalara geçirmeğe gayret ettik. Bu gezi raporuna sığmayacak olan uzun coğrafya gözlem ve incelemelerimizi, ayrı ayrı bir çok yazılar halinde Fakültemiz dergisinde zaman zaman yayınlıyacağız.

Diğer beş arkadaştan Tıp Fakültesi dahiliye kliniği laboratuvar şefi Doktor Şaban Örnektekin, dağcılıkta hekimlik hakkında gözlem ve denemeler yapıyor, türlü yüksekliklerde bizlerin ve katırcıların hemoglobin nisbetlerini, tansiyonlarını ölçüyor, nabızlarını kaydediyor ve beraberimizde taşıdığımız çeşitli ilâçların dağ yorgunlukları ve dağ tutmasına karşı olan etkilerini inceliyordu. Birinci Umumî Müfettişlik

Millî Eğitim Müşaviri Muvaffak Uyanık, gezdiğimiz yerlerde folklor ve tarih hakkında müşahedelerini topluyordu. Bu müşahedeler arasında, Hakkâri ile Van arasında Karadağ'ın kuzey çevresinde, türlü yüksekliklerde, bilhassa geçit yerleriyle müdafaası kolay yerlerde kurulmuş olan ve "Dev evleri," adı verilen eski harabelere dikkatimizi o çekmiş idi. Çerçekten, pek eski olması muhtemel, belki de Urartular devrine ait bulunması mümkün olan ve çok iri taşların, kaba bir şekilde, üstüste konmasıyla yapılmış bulunan, bugün sadece duvarları kalmış yıkıntı yerleri arkeolog ve tarihçilerimiz için değerli tarih kaynakları arasında yer alsın gerektir. Herbiri bir veya birkaç ton ağırlığında bulunan yapı taşlarından yapılmış ve belki de "Dev evleri," adı bundan ötürü konmuş bulunan bu pek eski yapıların coğrafya dağılımları ve birer ikişer ev oluşları gözönüne alınırsa, bunların birer müdafa noktası olmuş bulunmaları mümkün görülebilir. Yapı tarzı ve heybetleri bakımından, Van kalesinin alt katını meydana getiren eski çağ eserlerine benzeyişi, bunların da eski devirlere ait olduklarını hatırlattı.

Ancak, biraz evvelce de söylediğimiz gibi, Dev evleri ve bulunabilecek başka tarihi eserlerin mahiyetini, arkeolog ve tarihçilerimizin yerinde araştırma ve incelemelerinden sonra daha temelli şekilde öğrenmiş olacağız. Arkadaşlarımızdan Gazi Eğitim Enstitüsü resim öğretmeni Şinasi Barutçu, bir yandan bir kısmı renkli olmak üzere 500 e yaklaşan fotoğrafları özenle çekerken, bir yandan da 2500-3000 metreden yüksek yerlerde resim çekmenin göstereceği özellikleri inceledi. Federasyon Başkanı Asım Kurt ise, Mevlut Göksan'ı yanına alarak, Alp dağlarındaki buzullardan farksız bulunan ve herbiri birkaç kilometre uzunluğunda, yüzlerce metre genişliğinde olan buzullarla birdenbire yüzlerce metre yükselen dimdik sivri kayalıklar üzerinde incelemeler yaparak, buralarda yüksek dağcılık ve kayak kurslarını açmak imkânlarını araştırdı.

Geziye başlamak üzere Ankara'dan hareket eden kafilemiz, tirenle Diyarbakır'a, oradan Kurtalan'a vardı. Kurtalan, petrol araştırma alanımız olan Beşiri'nin 30 km kadar doğusunda, Garzan'ın 15 km kadar güneyinde yeni kurulmuş istasyonlarımızdan biridir. Deniz yüzünden 673 metre yükseklikte bulunan Kurtalan'da, istasyon binalarından başka yapı yok gibidir; kuzey-doğusunda eski bir köy vardır. Çevresi hemen tamamıyla çıplak ve yazları da gerçekten sıcak ve tozludur. Kurtalan, gelişme yoluna henüz pek yeni girmiş, Cumhuriyet devrinin eserlerinden biridir. Ancak coğrafya konumu ve durumu bakımından önemli ve işlek bir yerde, bir uğrak yerinde, kurulmuş bulunması, Kurtalan'ın yakın bir gelecekte çok gelişmesini ve küçük ölçüde de olsa bir ticaret ve taşıt merkezi olmasını sağlayacaktır, sanırız. Demir yolunun gerçekten canlılık ve büyük bir yolculuk güveni veren damarlarından Kurtalan'da artık ayrılarak, tekrar buraya dönüncüye kadar sürecek olan, otobüs, kamyon, vapur, katır ve yaya yolculuğumuz başlamış oluyordu.

Kurtalan'dan Bitlis'e kadar giden ve tiren seferleriyle ayarlanmış düzgün otobüs gidiş gelişleri vardır. Kurtalan ile Bitlis arasında 6 saat kadar süren bu yolculuk, Bitlis belediyesinin temiz ve yepyeni otobüsleriyle yapılırsa pek de yorucu geçmiyor. Gerçekten, Kurtalan istasyonunun 10 km. kadar doğusundan başlayarak, önce Reşan ırmağı, kaynağına doğru Başor çayı ve daha kuzeyde de Bitlis deresi adını alan Dicle nehrinin önemli kollarından biri olan akarsuyun vadisine paralel olarak uzanan şosenin, Kurtalan'dan itibaren Reşan'a kadar uzanan 20-25 km. lik bölümü, geniş ve düzgün bir yol halinde tamamlanmış olup, Bitlis'e kadar olan 50 km. lik bölümü de şimdi yapılmaktadır. Bu çevre, derin vadileri, yüksek dağ ve plâtolariyle Doğu Anadolu'nun oldukça arızalı köşelerinden sayılabilir. Bu sebepten, yol yapılması işi, öğrendiğimize göre, hem ağır gidiyor, hem de hayli pahalıya mal oluyor. Bununla beraber, biraz daha gayret gösterilirse bu çevrenin en işlek can damarlarından biri bulunan ve Van gölü bölgesini Güneydoğu Anadolu'ya bağlayacak olan bu şose, en kısa bir zamanda bitirilmiş, bölgenin iktisadî değeri ve ticaret canlılığı biraz olsun artmış olur.

60 km. kadar uzunluk gösteren, yer yer daralıp genişleyen Bitlis vadisi, gerek morfoloji ve gerekse beşerî ve iktisadî coğrafya bakımından incelenmeğe değer. Gerçekten, genel olarak kıvrımlı arazi içerisinde geniş ve derin bir şekilde kazılmış, sonra, muhakkak ki Nemrut volkanının faaliyete geçmesiyle ilgili olarak, bir teknenin içinin kısmen dolması gibi, lâvlar (bazalt) la dolmuş bulunan ve vadide, yeni akarsu aşındırmalarıyla bu lâvlar da kazılmış, yer yer ya sekiler veya adacıklar halinde, ufki denilebilecek tabakalar kalmıştır. Bu olay, Erciyes dağının 40 km. kadar doğusundaki Korumaz dağlarının eski (Yukarı pliyosen) aşınma vadilerinde şeritler halinde uzanan ve tarafımızdan yer yer tesbit edilen lâvlarla dolmuş vadileriyle Bitlis vadisi arasında yakın bir paralel gidişi göstermesi bakımından gerçekten önemlidir. Böylece ileride bu bölgede de Korumaz dağlarında yapılmış olan uzun ve esaslı jeoformoloji araştırmaları yapıldığı zaman, birbirinden 400 km. uzakta bulunan bu iki kıvrımlı arazide açılmış bulunduğu ve yıpranma devresinden sonra, yanardağ püskürmeleriyle bu vadilerin belirli yerlerine kadar, lâvlar (andezit, bazalt) la dolduğu, yeni bir yükselme ve dolayısıyla aşınma - yarıma devresiyle bu lavların da yarılarak bugünkü derin vadilerin açıldığı izah olunabilecektir. Başor çayı boyundan Nemrut volkanına kadar, bir şerit gibi uzanan bu lav örtüsünün düz olan üst kısmı, vadinin en göze çarpan ziraat alanları arasında yer almaktadır. Bu bakımdan da ayrıca incelenmeğe değer. Kuzeyde Bitlis kalesi, böyle adavari bir lav örtüsünün üzerinde kurulmuş olduğu gibi, aynı addaki vadinin iki tarafında sıralanmış olan Bitlis şehri de, çok yerinde lavlar üzerinde yer almıştır. Öyle ki, memleketin birbirine hayli uzak iki köşesinde

Bitlis ve çevresi ile Kayseri ve çevresinde, aynı yonu taşlarını ve bu taşlardan yapılmış düz damlı evleri, aynı bazalt ve andezitleri görmek kabil olmaktadır. İlerdeki yazılarımızdan birinde Bitlis vadisi ve çevresiyle Bitlis şehrinden daha uzun ve etraflı bahsetmeğe çalışacağız.

Bitlis'ten Van gölünün güney-batı kıyısında Tatvan'a kadar gene, önünde "Yol verin ulu dağlar,, yazılı otobüsle ve oldukça iyi bir yoldan iki buçuk saatte gittik. Bu çevrede karın çok yağdığını ve arazinin, yolların yılın hemen yarısında 2-4 metre kalınlığında kar örtüleriyle kaplı kaldığını ve bu sıralarda gidiş gelişin hemen hemen durduğunu, hele Bitlis'le Tatvan arasında Rahva denilen yerde, zaman zaman savrulan tipilerle karın yığıldığını ve telgraf direklerinin kar örtüsü altında kaldığını öğrendik. O kadar ki, burada 30-40 metrelik bir yeri geçinceye kadar tipilerde boğulmak tehlikesi de zaman zaman kendini göstermektedir. Bu sebepten Bitlis'le Tatvan arasında bugün, 500-1000 ner metre aralıkla, içerlerinde bekçileri de bulunan, "can kurtaran kulübeleri,, yapılmıştır. Bu doğal şartlara uymuş olmasıyla izah olunan, bazıları harap olmuş, bir kısmı eski durumunu hâlâ saklamakta bulunan 5 kadar eski han, aynı yol boyunca sıralanmaktadır. Burada kurulacak bir meteoroloji istasyonu memleketin bu çevresinin iklimi hakkında gerçekten önemli bilgiler edinmemize yardım edecektir.

Buradan itibaren, Nemrut volkanı artık iyiyce görünmeye başladı. Nemrut volkanı, üzerinde sivrilikleri bulunmayan, yayvan yapılı, geniş yerler kaplıyan 3050 metre yüksekliğinde yeni sönmüş yanar dağlarımızdan biridir. Otobüsümüz, kıyısında gemi montaj tezgâhlarının bulunduğu Tatvan'a uğradıktan sonra, 7 km. kadar güneydoğusundaki Tuğ iskelesine vardı. Devlet Deniz Yolları ve Limanlarının Van gölü şubesi-nin merkezi olan Tuğ iskelesi, şimdiden düzgün yolları, modern ve temiz bir oteli, düzgün evleri, elektriği ile yeni bir kasaba olmağa başlamış, öyle ki, Tatvan'ın rolünü yavaş yavaş kendine doğru çekmeğe koyulmuştur. Bütün çevresini dolaşarak gördüğümüz Van gölü kıyısındaki kasaba ve şehirler arasında en düzgün, temiz, parlak ışıklı olanı, Tuğ'dur, diyebiliriz. Bütün çevrenin görebildiğimiz köy, kasaba ve şehirlerini bugünkü durumlarıyla ayrı ayrı müşahede ettikten ve Tuğ iskelesindeki modern varlığı gördükten sonra, bütün bu yerleşme alanlarının pek kısa bir zamanda birer güzel ve temiz "Tuğ,, olabileceklerine, bu işin pek de güç olmayacağına inandık. Hele demiryolu Van gölü kıyısına vardıktan ve burada gerek gölün güney kıyısını dolaşacak ve gerekse Tatvan'ı Van'a feribotlarla bağlayacak olan can damarları kurulduktan sonra, bu çevre yurdumuzun en verimli, en zengin, en çok uğranılan, sağlam havalı, temiz sulu, yeşil köşeleri arasına girecek, uzun zamanlar sönük kalmış köy, kasaba ve şehirler birer inci gibi parlayacaktır.

Gerçekten Van gölü, büyüklüğü, derinliği kıyılarının gemi yanaşmasına çok elverişli oluşu, derin koyları, açıklara doğru uzanan burun-

ları, kıyılarda yer yer sıralanan adalarıyla Marmara denizini ne kadar andırıyor. Hele gölün kıyıları boyunca işleyen boğaziçi vapurları büyüklüğünde, biri "Van,, , ötekisi " Bitlis ,, adındaki iki vapur, ayrıca 7 kadar şilep ve romorkör, Van gölü için bir küçük deniz hissi veriyor. Gölün karşı kıyısını, alçak yerlerden görmek güçtür ; bir çok yerlerinde gölün yüzü ufukla birleşmiş olarak görülmektedir. Bugün, sadece küçük ve ihtiyaca da pek yetmeyen taşıt vasıtalarının işlediği Van gölünde, birkaç yüz tonluk büyükçe gemilerle, sayısı daha artabilecek olan başka taşıt vasıtaları çoğaldığı zaman, bu çok bitek topraklı yerlerden bugünkünden daha fazla faydalanmak mümkün olacak, bütün çevrenin birbirleriyle ve yurdun başka köşeleriyle ilgileri fazlalaşacak, ticaret canlanacaktır. Sadece çevresinin çok bitek ovaları ve verimli yaylalarıyla değil, aynı zamanda bir soda deposu olarak da gerçek bir ekonomik değer ve yurt için bir zenginlik kaynağı teşkil edecek olan Van gölü, çok güzel ve deniz banyoları yapmağa pek elverişli kumsallarıyla de doğu Anadolu için âdeta bir deniz rolünü oynayabilecektir. İleride yayınlayacağımız birkaç yazımızla Van gölü ve çevresinin doğal, beşeri ve iktisadî coğrafyasıyla, Nemrut volkanı ve Nemrut krater gölünden daha uzun ve etraflı olarak bahsedeceğiz.

Tuğ iskelesinden bindiğimiz "Bitlis,, vapuruyla gölün kuzey kıyısını dolaşarak 37 saatta Van iskelesine ulaştık. Burada vapurlar pek ağır gidiyor ; saatta ancak 6 mil yol alıyorlar ; ayrıca geceleri de, projektör yokluğundan ötürü, buldukları iskelede bekliyorlar. Bu sebepten, Tuğ'dan Van'a kadar olan yolculuk, gerçekten uzun sürdü. Basit birkaç binadan ibaret olan Van iskelesi, bugünkü Van şehrinden 5 km kadar uzakta yer almakta, şehre yeni, iki tarafı ağaçlı, düzgün bir şose ile bağlı bulunmaktadır. Bugün tamamiyle yıkılmış ve terkedilmiş bulunan eski Van şehri ise, göl yüzünden 80-100 metre kadar yüksekte, üzerinde kalenin bulunduğu, uzun kayalığın güneyinde uzanmaktadır. Büyük caddeleri ve yeni evleriyle gelişme yoluna girmiş bulunan bugünkü Van şehri, gölün doğu kıyısında uzanan geniş bir ovanın hemen ortasında kurulmuş, ağaçlıklar arasında güzel manzaralı bir yerleşme alanı olarak görülüyor. Çevresinin, bilhassa güney, doğu ve kuzey taraflarının önemli bir pazar yeri olmak kabiliyetini gösteren Van, kara ve deniz taşıt vasıtalarıyla yollarının daha işlek bir hale gelmesinden sonra, bugünkünden çok daha kalabalık, daha canlı bir ticaret ve pazaryeri durumuna gelebilecek, nisbeten sönük halinden çıkarak modern ve gerçekten güzel bir şehir olabilecektir. Bir başka yazımızda Van şehri ve çevresinden ayrıca ve etraflı olarak bahsedeceğiz.

Van'da eksiklerimizi tamamladıktan sonra, sabahleyin gün doğarken iki arazi otomobili ile Hakkâri'ye hareket ettik. Akşam üstü buraya geldik. Van ovasından 25 km. kadar güneyde ve Van ovasından biraz daha yüksekte (1750 m) bulunan Havasor ovasına, üzeri dalgalı

düzlükler halinde uzanan ve yer yer tepelerin yükseldiği 1800-2000 metrelik bir plâtolar alanından geçerek geldik. 30 km. uzunluğunda ve 9 km. kadar genişliğinde, etrafı oldukça yüksek plâtolarla çevrili dümdüz bir ova olan Havasor düzlüğü bu çevrenin en bitek topraklarının bulunduğu yerlerden biridir. Daha güneyde kuzeydoğu güneybatı doğrultulu dağ sıralarını aştıktan sonra, hafif dalgalı bir düzlükler alanına geldik ki, burada Gürpınar kazası (eski adı Kasrik) bulunuyor. Gürpınar kaza merkezi, birkaç resmi bina ile 15 hanelik pek küçük bir köyden ibaret bir yerleşme alanıdır. Gürpınar'dan itibaren güneye doğru artık yüksekliği 3250 yi bulan Calban ve Kalamerik dağları, 3630 metrelik Karadağ sıraları uzanmaktadır. Daimi kar örtülerinin benek benek yer aldığı Karadağ'dan sonra, devamlı bir inişle 1650 m. yükseklikteki Hakkâri il merkezine geldik.

Hakkâri kasabası, dört yanı yüksek dağlarla çevrili, dalgalı düzlüklerde parça parça kurulmuş, etrafındaki bölgelerle teması az küçük bir yerleşme alanıdır. Tabii bakımdan gerçekten güzel, suları bol ve temiz olan, yakınından Büyük Zap ırmağı geçen Hakkâri, ileride çok güzel bir turizm şehri olabilir. İlerideki yazılarımızdan birinde Van ile Hakkâri arasındaki bölgeyi, bu arada Havasor ovasının teşekkülünü ve beşeri-ekonomik değerini, Hakkâri ve çevresini daha etraflı şekilde tanıtmaya çalışacağız.

Hakkâri'de bir günlük hazırlıktan ve eşyalarımızı taşıyacak katırları kiraladıktan sonra Cilo dağlarına gitmek üzere yola koyulduk. Bu andan itibaren asıl yorucu gezimiz başladı. Hakkâri'nin doğusunda Irak ve İran sınırlarına doğru giden Cilo sıradağlarının eteklerine uzanan yol, gerçekten sarp, dar, geçilmesi son derece güçtü. Birkaç yüz metre derinliklerdeki vadilerden geçen Büyük Zap ırmağı ve kollarını birçok defalar geçmek, "kapanlar,"dan aşmak gerekiyordu. Buradaki yolların pek çoğu, "kapan," adı verilen bir veya birkaç karış genişliğinde patikalardan ibarettir. Bu yolların bir yanı yüzlerce metre derinlikteki dimdik yamaçlı vadilere bakıyor, bir yanı yine yüzlerce metre yüksekliğindeki dik kayalıklara dayanıyordu. Kısacası, buradaki inişli çıkışlı pek dar yollar, ancak bir adamın geçebileceği kadar genişlikte, bir yanı göz karartacak kadar derin uçurumlarla çevrili ve halkın "kapan," dediği yollardır. Kapanlardan bir kısmı hayli uzun sürüyor ve bu uçurumları geçmek için bir iki saat yürümek tırmanmak ve sürünerek geçmek gerekiyor. Bazıları ise kısadır; on onbeş dakika kadar sürüyor. Biz gidiş ve dönüşümüzde türlü yerlerde 18 kadar kapan geçtik. Buralardaki katırlar, bu uçurumlu yerlerden geçmek üzere alıştırmışlar. Öyle ki, pek sarp, merdiven basamaklı ve göz karartacak kadar uçurumlu yerlerde katırlar, ayaklarını basacakları yeri büyük bir dikkatle gözetleyerek ve burunlarını yere dokunduracak kadar yaklaştırıp koklayarak adımlarını atıyorlardı. Yoksa bu sarp bölgeye alışmamış olan hayvanların buradan geçmesi hemen hemen

imkânsız denilecek kadar güçtür. Nitekim, Gümüşane'den buraya ticaret maksadiyle gelen 20 katırdan mürekkep bir kervan, buradan geçerken, katırlarından 15 inin uçuruma yuvarlanmış olduğunu Hakkârililerden dinledik.

Hakkâri'den Cilo dağlarının eteklerine kadar giden yolculuğumuz üç gün sürdü. Bu yol, adım başında başka bir güzellik gösteren, her köşesi başka bir tablo gibi uzanan nadir güzellikteki yurt köşelerimizden biri idi: bazan beyaz köpükler saçarak, bazan mavi bir ipek kumaş gibi serilip süzülerek akan 20 metre genişliğindeki Büyük Zap ırmağı ile buna hızlı akışlarla karışan coşkun dereler; dimdik yamaçlı ve yüzlerce metre derinlikte oyulmuş vadiler; yamaçların üst bölümlerinde benek benek uzanan daimî kar örtüleri; bu karların erimesinden doğan ve uzaklardan birer beyaz şerit gibi süzülen veya çağlayanlar halinde gürültülerle dökülen sular; dar vadi tabanları boyunca sıralanan yabanileşmiş bağlar, meyvelik ve cevizlikler; yamaçlarda yer yer öbek öbek dizilen orman ve fundalıklar... bu yolun başlıca güzelliklerindendi.

Yol boyunca adım başında rasladığımız keklik sürüleri, insandan hiç kaçmıyor, birkaç adım öteimize çekilerek durup durup bizi seyrediyorlardı. Üzümlük ve meyveliklerden faydalanan pek çok ayılar ve her bir boynuzu 1 metre uzunluğa yaklaşan dağ keçileri, buralardan itibaren artık varlıklarını göstermeğe başlamışlardı.

Yolumuz 2500 metre yüksekliklerden 3000 metreye yaklaşmağa başladı. Artık geçtiğimiz yerlerde hemen yanı başımızda birkaç metre kalınlığındaki kar örtülerini görüyor, bu yaz günlerinde karların üzerinden yürüyerek geçiyorduk. Her kar örtüsünün önünde ipek gibi saçaklanarak akan sular, sık sık ve gürültülerle dökülen çağlayanlar sıralanıyordu. Her tarafımız sivri ve çok heybetli, her biri 3500 metreyi geçen dağ sivrileriyle çevrili idi.

Cilo dağlarında herbiri ayrı yükseklikte beş yerde kamp kurduk, Şimdi bu kamplardan ikincisini 2950 metrede, ayıları çok olduğu için "Ayı Çayırı," adıyla anılan yerde kurmuş bulunuyorduk. Artık buzullara, inci gibi sıralanan buzul göllerine yakın bulunuyoruz. En yüksek zirve olan Reşko'ya 1200 metreden biraz fazla yerimiz kaldı.

Bu kamptan itibaren arkadaşlar, zaman zaman, ikişer üçer kişilik gruplar halinde ayrılarak 3400 - 3500 metrelik zirvelere tırmanıp yolumuzu bulmağa ve bu arada da incelemelerimizi yapmağa çalıştık. Üçüncü kampı Reşko zirvesinin güneyinde, dördüncü kampı Reşko'nun kuzeyinde, buzulların yanında kurduk. Artık, Cilo'nun, gerçekten yüksek dağ özelliklerini bir arada toplamış bulunan yerlerindeyiz: bir yandan bir kaç kilometre boyunda yüzlerce metre eninde büyüklü küçüklü on beş buzul uzanıyor. Sanki birdenbire donmuş ve enine boyuna bir çok yerlerinden derin yarıklar teşkil edecek şekilde yarılmış, kırılmış birer nehrî andıran bu buzullar, kalınlığı çok yerlerde 10-15 metre, bazı

bölgelerinde ise 40-50 metre olan açık mavi rekli som buzlardan meydana gelmiştir. Buzulların eridiği yerlerde sık sık görülen yalçın kayalıklardan, 20 - 25 metre yüksekliklerden, çağlayanlar halinde sular dökülüyor. Bu sular, çok vakit döküldüğü yerlerde gözden kayboluyor; birkaç yüz metre, hattâ birkaç kilometre uzaklardan moren kayalarının arasından gür kaynaklar halinde yeniden yer yüzüne çıkıyor, geniş tabanlı tekne vadiler içinde saçaklanıyor, kollara ayrılıyorlardı. Çadırlarımızın güneyinde Reşko zirvesi, bulunduğumuz yerden 1500 metre yüksekte, dimdik bir duvar halinde, bütün heybetiyle yükseliyordu. Dağın bu kısmında pek çok büyük ayılar, mağrur bakışlı yaban keçileri yaşıyor. Hele ayılar, geceleri sık sık çadırlarımızın yakınına kadar sokuluyor, gür sesleriyle bağrışıyorlardı. Hattâ bir gece, daha önce yemek üzere satın aldığımız iki kuzudan birisini, hem de besili olanını, çadırlarımızın tam arasından alarak sessizce götürmüş ve oraya da götürdüklerini gösteren işaretler bırakmışlardı. Burada iri moren kayalıkları arasında dolaşmak, yalçın kayalıkların eteklerinden geçmek ne kadar güç! Çünkü yürüyüşte ve tırmanışta görülen bütün güçlüklerden başka, adım başında bir ayı ini ile karşılaşılıyor. Buradaki ayılar insanlara durup dururken saldırmıyorlar, insandan kendileri için bir tehlike geleceğini hissettikleri takdirde hücum ediyorlarmış. İçlerinde bazı iri boylu ve kuvvetli ayılar, bir iki vuruşta bir öküzü cansız olarak yere seriyorlarmış.

Gezimizin 14 üncü günü kafilemiz 3650 metre yükseklikteki Gelyano zirvesine çıktı. 15 inci günü de, sabahın erken saatlerinden akşamın geç vakitlerine kadar süren uzun ve çok çetin bir çıkışla Cilo dağlarının en yüksek zirvesi olan 4170 metrelik Reşko sivrisine çıktı. Bu çıkıştan sonra yine incelemelerimize devam etmek üzere dağın kuzeydoğu ve kuzey bölümlerine, Yüksekova ve Meydanıbelek'e, hareket ettik. Tekrar Hakkâri'ye döndükten sonra, Ankara'ya gelmek üzere Van'a hareket ettik.

Çok zengin ve çeşitli coğrafya olaylarının toplandığı, memleketin dağcılığa ve dağ sporlarına çok elverişli olduğu görülen, gelecekte yurdumuzun en işlek, en çok uğranılacak bir spor ve turizm köşesi olmağa gerçekten lâyık bulunan Cilo sıradağları ve Hakkâri çevresi bizde unutulmaz hâtıralar bıraktı. Bu yazımızla bu uzun ve başarılı gezinin ancak bazı noktalarına dokunabildik. İlerideki yazılarımızın birinde, Alplerin memleketimizde bir devamı halinde uzanan Toros sıradağlarının doğu ucunu teşkil ettiği görülen Cilo'nun jeoloji yapısından, jomorfoloji gelişiminden, daha etraflı olarak bahsetmek, bugünkü buzul topoğrafyasıyla, buzul devirlerindeki yerşekillerini belirtmek mümkün olacaktır. Bundan başka, yükseklikleri binlerce metreyi bulan

bu dağ sıraları arasında sıkışmış, onlara göre alçak, fakat yüksekliği yine 1900 metreyi geçen Yüksekova'nın meydana gelişinden, burasının ekonomi değerinden ve gelecekte yurdumuzun en verimli ve zengin köşeleri arasına girebilecek olan bu geniş ovanın yerleşme durumundan daha yakın olarak bahsetmeğe ve gelişmesi imknlerini incelemeğe çalışacağız.
